

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний та філософський факультети

Центральна наукова бібліотека

Українсько-Польський академічний центр науки та культури

Центр болгаристики та балканських досліджень імені М. Дринова

Харківський національний університет міського господарства

імені О. М. Бекетова

Українсько-Польський культурно-освітній центр

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Науково-дослідний інститут Полоністики

Університет імені Марії Кюрі-Склодовської у Любліні

Інститут історії

Університет Миколая Коперника в Торуні

Інститут історії та архівістики

За сприяння Канадського інститут українських студій Альбертського університету та
Генерального Консульства Республіки Польща у Харкові

**1918 РІК В ІСТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ:
до 100-РІЧЧЯ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УНР
та 100-РІЧЧЯ ВІДРОДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ**

*РЕЗЮМЕ ДОПОВІДЕЙ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ*

Харків – 2018

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

27 вересня, четвер, 10.00-13.00

Владислав Верстюк

*Доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач відділу історії Української революції 1917-1921 рр. ,
Інститут історії України НАН України (м. Київ)*

Україна: виклики 1918 року

Українська революція 1917–1921 рр., столітній ювілей якої українці відзначають два останніх роки, безперечно є однією з найважливіших подій в модерній історії України. Вона форсувала розвиток українського національно-визвольного руху, остаточно перевела його з площини національно-культурних домагань у площину політичну, а ідею української державності з площини теоретичних дискусій — у площину практичної реалізації. Не зважаючи на величезний поступ в окремих ділянках суспільного життя, спричиненого Українською революцією, вона зазнала поразки. Жоден з покликаних до життя питомих українських державницьких проєктів не був здійснений; Україні не вдалося вийти з силового поля сусідніх держав, її землі залишилися фрагментами територій інших держав, а нова еліта стала ядром нової хвилі української еміграції, тепер вже політичної. Останні обставини сформували декілька повчальних уроків, які необхідно добре вивчити і засвоїти.

Вважається, що найменш успішними в Українській революції були 1919 та 1920 роки. Невиробленість чіткої стратегії державотворчого курсу Директорією, а відтак часта зміна урядів, брак зовнішньої підтримки у боротьбі як з білою, так і червоною Росією, недостатність підтримки власним громадянством, суперечки при конструюванні соборної держави між проводом УНР та ЗУНР обумовили поразку українського державотворчого проєкту. Але, на мою думку, це був закономірний наслідок подій, які передували відновленню Директорією Української Народної Республіки. Я метафорично формулюю їх як виклики 1918 року, пов'язані зі спробами і способами творення національної державності. Деякі з них давали себе знати ще 1917 р., але найгостріше виявилися 1918 р. В доповіді йдеться про те, що це за виклики, у чому вони полягали.

Між двох імперій: Прибалтика і Україна в 1918 році

Цією назвою маю на увазі перебування народів Балтії і України, а згодом і відповідних держав цих народів між Німецькою імперією, яка занепадала, і Російською імперією, яка занепадала і відновлювалась в іншому форматі. Основну увагу звертаю на Східну Прибалтику, де спостерігалась найбільша схожість ситуації з Україною, особливо в Литві. Литовці ще 1914 р. виступили за об'єднання двох частин історичної Литви – Великої і Малої (Східна Прусія) – в одній державі. Близькими були прагнення щодо об'єднання різних українських земель в Галичині і на Великій Україні – у складі чи то Австро-Угорщини, чи то Російської імперії. Однак згодом Литва виявилася під німецькою окупацією; Україна ж мусила запросити німецькі війська для протидії російським (і своїм) більшовикам.

Ідея про автономію Естонії вперше пролунала з думської трибуни 1906 року. Після падіння монархії в Росії це питання знову виринуло на поверхню політичного життя Естляндії. Особливу підтримку воно дістало, як і в Україні, у середовищі естонських військових. Тимчасовий уряд затвердив тимчасовий устрій Естляндської губернії, до якої увійшли й кілька повітів Лівонії, населених переважно естонцями. Більш ніж стриманими у питаннях автономії виявилися місцеві більшовики, котрі мали вплив у містах краю і були найчисельнішою партією серед лівих. З початком корніловщини, 24 серпня 1917 р., Яан Тиніссон чітко заявив про потребу повної незалежності Естонії. Більшовики випередили його і на кінець жовтня опанували країну, але тільки до німецького наступу на Східному фронті. 24 лютого 1918 р. незалежність Естонії було проголошено.

Але Брест-Литовський мирний договір фактично віддавав Прибалтику під німецьку окупацію. Її полегшувало наявність сильної німецької меншини у цьому регіоні Європи, що прагнула з'єднати Естляндію, Лівонію і частину Латвії з Німеччиною. Литовцям же запропонували стати державою під німецьким протектатом, на чолі з німецьким принцом. У такій ситуації 16 лютого 1918 р. Тариба проголошує відновлення державної незалежності Литви (під час її окупації німецькими військами).

Національна Рада Латвії здійснила подібний акт 18 листопада того ж року, вже після поразки німців у Першій світовій війні, й утворила суто латиський за складом Тимчасовий уряд. Латиші, як і естонці та литовці, пережили в 1917–1918 рр. кількамісячне існування советського уряду на

частині своїх теренів, допоки німецькі військові передали владу національному уряду К. Ульманіса. Цей уряд змушений був просити німців допомоги у боротьбі з більшовиками, які стали наступати, водночас звернувшись за підтримкою до британців і американців. Зрештою, частина німецьких військових залишалася тут, сформувавши армію з добровольців – ландвер. Більшовики Латвії наприкінці грудня 1918 р. проголошують встановлення советської влади в краї і 3 січня 1919 р. беруть Ригу. Війни за незалежність країн Балтії розпочалися саме в цьому році, втягуючи в конфлікт й держави Антанти.

Richard Butterwick-Pawlikowski

Science doctor, professor of the European Civilization Chair at the College of Europe, Natolin, Warsaw, Professor of Polish-Lithuanian History chair at the School of Slavonic and East European Studies, University College London, Professor at the Institute of History of the Polish Academy of Sciences, Member of the Ukrainian Academy of Social Sciences and a Fellow of the Royal Historical Society

Breaking Empires, Making Nations? The Case of Poland

The First World War in Europe certainly has helped to break many empires and make many nation-states. Not every empire was destroyed and not every nation has won its own state at this time. However, all Europe's empires, whether victorious or defeated, whether maritime, continental, or mixed in type, experienced the transforming strains of nation-building processes in wartime conditions. If empires became more 'national', so many nations became more 'imperial' – not least as a result of conflicts with rival nations with overlapping territorial claims. The case of Poland defies the 'ABC' model of nation-building presented by Miroslav Hroch for East-Central Europe. It will first consider the significance of a relatively short (123-year) interruption in statehood, before weighing up elements of continuity and discontinuity in the concept of the Polish nation. This will lead to the question of the extent to which Poland – before, during and after the partitions – was also an empire.

**Piłsudczykowska koncepcja nowego układu sił
w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1918-1921**

Długotrwałe działania wojenne doprowadziły do rozpadu lub poważnego osłabienia mocarstw europejskich decydujących o układzie sił w Europie Środkowej i Wschodniej. W wyniku tych procesów na scenie politycznej zabrakło Austro-Węgier. Dwa inne mocarstwa, decydujące o kształcie politycznym tej części świata – Niemcy i Rosja – zostały poważnie osłabione, czego efektem było między innymi utrata części posiadanego terytorium. Ich kosztem, na arenie międzynarodowej powstały małe i średnie państwa narodowe, w tej liczbie także odrodzona po 123 latach rozbiorów Polska. Odbudowane w znacznej części kosztem pokonanych Niemiec i osłabionej poprzez wybuch rewolucji bolszewickiej Rosji państwo polskie, znalazło się w trudnym położeniu politycznym bowiem zarówno politycy niemieccy, jak i rosyjscy nie kryli swojego wrogiego stosunku do nowego sąsiada.

Sprawujący w latach 1918–1922 urząd Naczelnika Państwa Józef Piłsudski nie wychodził z założenia, że pokonane przez Ententę Niemcy nie będą stanowić w najbliższych latach realnego zagrożenia dla Polski. Nie negując potrzeby związania się sojuszem z Francją twierdził, że największe niebezpieczeństwo dla Polski będzie stanowić Rosja – bez względu na to, czy będą nią rządzić „biali” czy „czerwoni”. Należy więc wykorzystać dogodny moment, jakim był zamęt rewolucyjny, panujący w tym państwie doprowadzić do jej trwałego osłabienia i wypchnięcia z Europy.

Józef Piłsudski, starał się więc wprowadzić w życie politykę wspierania dążeń niepodległościowych społeczeństw wchodzących do tej pory w skład Rosji. W jego ujęciu odrodzona Polska jawiła się jako silne państwo, które miało odgrywać rolę zapory powstrzymującej zaborcze zapędy Rosji. Nawiązując do tradycji przedrozbiorowej Rzeczypospolitej Piłsudski liczył, że skupi ona wokół siebie powstające na gruzach rozpadającego się imperium carów, państwa narodowe. W wyobrażeniach przyszłego marszałka, Polska powróci do rodziny państw europejskich i odbuduje swoją pozycję państwa, które decydowało o ostatecznym układzie sił w tym regionie.

СЕКЦІЯ І

УКРАЇНЦІ ТА ПОЛЯКИ В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

27 вересня, четвер, 14.00–18.00

*Українсько-Польський академічний центр науки та культури
(пл. Свободи 6, ауд. 273)*

Керівники: Дмитро Чорний, д. іст. н., проф.
Маріуш Коженювський, д. іст. н., проф.

Секретар: Тетяна Коваленко, к. іст. н., доц.

Микола Глібіщук

*кандидат історичних наук, асистент кафедри
історії Нового та Новітнього часу,*

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Перша світова війна як «школа практики» насильства

У сучасній вітчизняній історіографії чимало уваги приділяється дослідженню різноманітних аспектів Першої світової, однак, на наш погляд, деякі теми потребують додаткового вивчення. Однією з таких є проблематика насильства впродовж 1914-1918 рр. Це масштабне збройне протистояння не було єдиним джерелом цього явища. Проте ця війна була періодом апробації різноманітних форм і методів насильства (легітимне, нелегітимне, воєнізоване тощо), яку знаний американський дослідник Пітер Холквіст назвав «школою практики» насильства.

Зазначимо, що насилля у різних його проявах мало місце на усіх фронтах «Великої війни» 1914–1918 рр. Однак саме східноєвропейський регіон був територією, де були використанні усі практики насильства (депортації, погроми, репресії, етнічні чистки тощо). У міжвоєнні роки всі ці прийоми будуть застосовуватися різними державами Східної Європи у цілях політичної та соціальної інженерії. Також солдати різних армій використовуватимуть здобуті навички для легітимізації нових політичних режимів.

Таким чином, у міжвоєнний період східноєвропейський регіон перетворився по суті на «дослідницьку лабораторію» для відтворення та удосконалення усіх практик насилля, що мали місце впродовж 1914–1918 рр.

Вікторія Венгерська

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України,
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

Національні військові частини в умовах Великої війни: спільні витоки, відмінності та політичні наслідки діяльності

Світова війна відіграла помітну роль у зміцненні темпів розвитку національних проектів. Воєнізовані національні об'єднання відіграли не останню роль в процесах створення національних держав на уламках імперій. На початку Першої світової війни австрійська влада підтримала ініціативу Ю. Пілсудського щодо створення Легіонів Польських. Політичні обставини змусили погодитись й зі створенням Легіону Українських Січових Стрільців. Симетричною відповіддю з боку Російської імперії стало формування Першого чехословацького стрілецького полку ім. Я. Гуса. Об'єднувало всі названі підрозділи зв'язок із юнацькими та молодіжними організаціями «Пласт», «Сокіл», «Січ». Попри спільні витоки, М. Грушевський характеризував «Січі» як селянські організаційно-просвітницькі структури з яскраво вираженими опозиційними настроями щодо австрійського уряду та польської шляхти.

Пропонується здійснити аналіз сильних та слабких сторін діяльності названих структур, зовнішніх впливів та внутрішніх проблем, які призвели до поразки одних національних стратегій та дозволили реалізуватись іншим у міжвоєнний період.

Ольга Білобровець

*кандидат історичних наук, доцент,
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

Ставлення польського суспільства до створення національної армії в роки Першої світової війни

Проблема польського війська в Росії з'явилася на початку Першої світової війни. Після відозви Верховного головнокомандувача до поляків було дано дозвіл на формування двох військових польських відділів – Пулавського і Любельського легіонів, які брали участь у боях на фронті; у вересні 1915 р. з них було утворено Бригаду польських стрільців. Перспектива існування польських військових формувань була тісно пов'язана з розвитком польської справи в Росії і на міжнародній арені. Важливими пунктами на цьому шляху були акт від 05.11.1916 р. німецького і австрійського імператорів про утворення незалежного Королівства Польського, звернення царя Миколи II до армії і

флоту наприкінці грудня 1916 р., звернення президента В. Вільсона до Сенату США на початку 1917 р.

Новий період військових зусиль на російському боці настав після падіння царату. Петроградська рада робітничих і солдатських депутатів та Тимчасовий уряд у березні 1917 р. звернулися до польського народу з маніфестом про визнання прав польського народу на незалежність польської держави й військовий союз з Росією. В революційному потоці з маси російських військ, що поверталися з фронту або створювали нові воєнні союзи, звільнилися тисячі солдат-поляків. Вони не могли повертатися до краю, віддаленого німецьким і австрійським кордоном. З'явилися сприятливі умови для утворення військових формувань. Військовий рух полягав насамперед у створенні Союзів військових поляків. На численних з'їздах приймалися рішення щодо організації польських збройних формувань у складі російської армії.

Створення польської армії в Росії стало важливим питанням суспільно-політичного життя поляків, яке розділило польське суспільство в Росії на два непримиренних табори. Основні дискусії проходили у військовому середовищі, великий вплив на яке мали політичні сили. За створення армії, як основної сили для захисту майбутньої незалежної польської держави, виступали націоналістичні сили, зокрема народовці і реалісти. Їх підтримувало в армії вище російське військове керівництво, польські офіцери і зорієнтовані на них солдати.

Проти створення польських збройних формувань в російській армії були представники ліберально-демократичного і соціалістичного табору. Демократи і ППС-фракція свою позицію сформуvalи на підставі рішення Стокгольмської конференції, яка базувалася на хибному положенні про становище поляків в Росії і власній думці представника Державної ради від ППС-фракції, який невдовзі був відкликаний. Соціал-демократи і ППС-лівиця вважали необхідним проводити боротьбу за класові інтереси разом з російськими більшовиками і виступали проти створення армії, яка б сприяла відновленню польської держави на буржуазних засадах. На загальному польському з'їзді військових поляків в Росії було прийнято рішення про створення польської армії і Головного військового комітету, який мав займатися реалізацією цього проекту.

Олександр Коваленко

*кандидат історичних наук, професор, директор,
Навчально-науковий інститут історії, етнології та правознавства
імені О. М. Лазаревського Національного університету
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*

Олександр Рахно

*кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України,
Навчально-науковий інститут історії, етнології та правознавства
імені О. М. Лазаревського
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*

Формування українських військових формувань та загонів Українського вільного козацтва на території Чернігівської губернії у 1917–1918 рр.

На підставі аналізу матеріалів місцевої преси та спогадів сучасників аналізуються процеси формування у 1917–1918 рр. на теренах Чернігівській губернії українських добровольчих військових частин та загонів Українського вільного козацтва. Особливу увагу звернуто на діяльність відставного поручика В. А. Павленка, який навесні 1917 р. сформував першу Чернігівську сотню охочих. Висвітлено українізацію резервних військових частин, розміщених у Чернігові у казармах колишнього 176-го Переволоченського полку. Досліджено створення у 1917–1918 рр. у населених пунктах Чернігівщини загонів Українського вільного козацтва та засади їх функціонування.

Wioletta Pawlikowska-Butterwick

*Ph.D., adiunkt w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii
Nauk w Warszawii, sekretarz redakcji „Rocznika Lituanistycznego”, członek
Komisji Lituanistycznej Polskiej Akademii Nauk*

Droga do odzyskania niepodległości przez Polskę w świetle wspomnień Heleny Paderewskiej

Persona oraz udział Ignacego Paderewskiego w procesie odradzania się niepodległego państwa polskiego jest dobrze znana w światowej literaturze. Jednak, ciekawe światło rzucają nań dotąd nieznanne a niedawno odnalezione, opublikowane w 2015 r. anglojęzyczne *Wspomnienia* żony Paderewskiego, Heleny. W swoim komunikacie chciałabym zasygnalizować działalność Paderewskich w przeddzień wybuchu I wojny światowej, jej przebieg aż do zakończenia z perspektywy nie tylko Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych ale także nieprzeciętnej kobiety jaką była Helena Paderewska.

Валентина Нестеренко

*завідувач відділу науково-методичної та пам'яткоохоронної роботи,
Черкаський обласний краєзнавчий музей*

Кароль Шимановський в Єлисаветграді (1917–1919 рр.)

Композитор Кароль Шимановський (1882 – 1937) народився у селі Тимошівка (тепер Кам'янський р-н Черкаська обл.) в родині польських поміщиків, які виділялись високою художньою культурою і мали родинні зв'язки з Нейгаузами, Блюменфельдами, Таубе. Більша частина творів К. Шимановського, які принесли йому світове визнання, була написана в Україні. Глобальні зміни періоду революційних змагань стали тим рубежем, що визначив долю кожного з великого родинного кола в подальшому життєвому шляху. К. Шимановський з матір'ю і сестрами змушений полишити маєток, оселився в Єлисаветграді, де впродовж 1917 – 1919 рр. намагався вижити і творити. Особливо плідним в творчому плані був 1918 рік.

Жахи пережитих погромів, спроба співіснування з більшовиками (робота у місцевому комісаріаті освіти), короткий час денікінщини – все це у 1919 році – стають вирішальними в подальшому визначенні шляху. К. Шимановський вже тоді обирає незалежну Польську державу і назавжди полишає Україну. І підсумком цього вибору стають його пошуки власного бачення польського народного мистецтва і написані ним твори, що визнані як «неофольклоризм» у його музичному доробку.

Олена Дьякова

кандидат історичних наук, доцент,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Данііл Топчій

студент,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Передумови проведення I Курултаю

кримськотатарського народу 1917 року

Становлення кримськотатарського національно-визвольного руху на території Криму розпочинається після Лютневої революції 1918 року. Швидкого визнання отримав Мусвиконком серед національного складу Криму. Статус єдиного, повноважного і законного адміністративного органу, що представляє всіх кримських татар і має право вирішувати всі проблеми подальшого розвитку народу Криму, зберігався до Установчого З'їзду кримських татар. Лідери національних рухів прагнули не допустити, щоб у Криму з'явилися більшовицькі та анархістські загони. Великий вплив на боротьбу кримських татар мала національно-визвольна боротьба, що

відбувалася в Україні. За цей час кримськотатарські й українські національні рухи набули обопільного характеру у справі перетворення колишньої імперії на федерацію рівноправних народів, а згодом і створення власних держав.

Ольга Гайдай

*кандидат історичних наук, доцент,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили*

Участь представників польської демократії у Центральній Раді

Перше питання яке постало перед нами – кого можна вважати представниками польської демократії в Україні? Друге: яким чином польський елемент впливав на революційні процеси в Україні? Третє: яке значення для діяльності Центральної ради мала участь польських представників? Й, нарешті: чи збирались поляки долучитись до творення нової Української держави, чи переслідували власні, передусім політичні цілі? Спроба дати неупереджені відповіді на поставленні питання і буде метою нашої доповіді.

1. Представниками демократії, незалежно від їх національної належності, ми вважаємо тих, що поєднують в собі демократичні погляди і легітимне право на владу. На жаль, дуже часто вони витрачали сили на те, щоб здобути владу, а потім щоб утримати її. Коли представники польської національної меншини почали брати активну участь у публічному житті України, вони довели, що демократія працює. Чи відповідали представники польської меншини трьом основним умовам утвердження демократії (за А.Токвілем), тобто чи мали вони особливе становище, у якому опинились випадково, закони та звичаї? Так, безумовно.

2. Невирішеність національного питання підняло революційні події в Україні на інший, самостійний, відмінний від просто регіональних заворушень, рівень. Впливати на революційні процеси в Україні поляки розраховували через громадські об'єднання та політичні партії національного спрямування. Яскравим прикладом може слугувати діяльність київських поляків, які 15 березня 1917 р. організували Комітет дев'яти, який мав встановити зв'язок між польськими організаціями. Політична активність польської меншини в Україні значно зросла після прийняття «Постанови Тимчасового уряду про відміну віросповідних та національних обмежень» від 20 травня 1917 року.

3. Діяльність польських представників скеровувало діяльність Центральної Ради (ЦР) у бік вирішення національного питання, польського зокрема. Займаючи переважно вичікувальну позицію, вони прагнули уникнути чіткого формулювання власного бачення майбутнього державного устрою України, в той же час не можливо не звернути увагу на помітні розходження

представників польської демократії з позицією Тимчасового уряду в справі перебудови державного механізму Російської імперії.

4. Так і ні. З одного боку, польські демократи не хотіли залишатися осторонь державотворчих процесів в Україні, намагались й увійшли до складу діючого уряду; з іншого, на першому плані у них завжди стояло питання незалежної Польщі. Але внутрішньопартійна боротьба між двома політичними центрами польського визвольного руху не дала можливості згуртуватися навколо ЦР, а навпаки призвела до розколу та розбалансованості дій. Поляки вважали себе корінними жителями України і, визнаючи себе національною меншиною, наполягали на рівних правах господарювання в Україні.

Mariusz Korzeniowski

*Doktor habilitowany, professor Instytutu Historii Uniwersytetu
Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie*

Polacy w Kijowie i ukraińskie aspiracje niepodległościowe w latach 1917-1918

Przedmiotem rozważań będzie stosunek polskiego środowiska politycznego w Kijowie do ukraińskich aspiracji niepodległościowych i ich ewolucji począwszy od obalenia caratu, a skończywszy na ogłoszeniu niepodległości Ukraińskiej Republiki Ludowej w styczniu 1918 r.

Wśród zagadnień, w tak określonym przedziale czasowym, znajdzie się zatem między innym stanowisko kijowskich Polaków wobec rozpoczęcia działalności przez Ukraińską Centralną Radę, podejmowanych przez nią decyzji, w tym ogłaszanych od czerwca 1917 r. uniwersałów.

Тетяна Коваленко

*кандидат історичних наук, доцент,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*

Реевакуація польських біженців у 1917-1918 рр.

Перша світова війна стала справжнім лихом для європейських народів. Серед проблем, що вона поставила перед поляками, важливе місце посідає біженство – за роки військового конфлікту сотні тисяч людей були на довгі роки відірвані від рідних домівок та розкидані по Російській імперії, потребуючи всебічної гуманітарної допомоги. З самим початком переселенського процесу В. Грабський, голова однієї з найактивніших організацій з опіки польських біженців (Центрального обивательського комітету губерній Королівства Польського), справедливо вважав підготовку реевакуації співвітчизників «священним обов'язком перед власним народом».

Водночас повернення додому розтяглося на роки. Плани щодо швидкої реевакуації провалилися унаслідок поразки на фронті. Пізніше труднощі були зумовлені політичними змінами у Російській імперії, яка припинила своє існування. Відбулося переформатування системи допомоги польським біженцям, а з міркувань заощадливості асигнування на них усе більше зменшувалися. З іншого боку, після падіння імперії в її окремих регіонах влада перейшла до національних урядів, які очолили державотворчі процеси народів колишньої багатонаціональної держави, та саме вони успадкували комплекс проблем, пов'язаних із біженцями. Врешті-решт, здійснення реевакуації поляків на батьківщину розпочинається з осені 1917 р. Вона стала ще одним важким випробуванням для цих людей.

Наталія Тріфонова
*головний зберігач фондів,
Музей Національного банку України*

Український державний банк та випуск перших купюр Української Народної Республіки

Щоразу, коли підводиш екскурсантів до вітрин грошового обігу у Музеї грошей Національного банку України, присвячених періоду відновлення української державності (1917–1920 рр.), розповідаєш про цей нестабільний період (починаючи з Української Центральної Ради) та постійні зміни влади. Мимохіть зосереджуєш увагу відвідувачів на тому, що за час існування Української держави було випущено близько 24 грошових знаків, які називалися по-різному: гривні, шаги, карбованці тощо. Звісно, такий стрімкий випуск не свідчив про економічну та політичну стабільність, проте це були перші «незалежні гроші».

Створення власного банку та випуск власних грошей створило передумови для подальшої фінансової незалежності та міжнародному визнанні. Упродовж 1917–1921 рр. було випущено цілий ряд українських національних банкнот, які сьогодні є не лише грошовими знаками та свідками розвитку української економіки, а й визначними мистецькими і культурними пам'ятками. Діяльність та творчість українських митців заклала основи формування української графіки, традиції якої, у виготовленні сучасної пам'ятної монетної продукції, продовжує Національний банк України.

На відзначення 100-річчя Української революції 1917–1921 рр. і створення першого центрального банку України Національний банк України випустив набір у сувенірній упаковці “До 100-річчя подій Української революції 1917 – 1921 років”, що складається з пам'ятної медалі “100 років від

дня заснування Українського державного банку” та сувенірної банкноти “Сто карбованців”, в якій відтворено дизайн першої української банкноти – державного кредитового білета номіналом 100 карбованців.

СЕКЦІЯ II

УКРАЇНА У 1918 РОЦІ: ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ

27 вересня, четвер, 14.00–18.00

*Центр українських студій імені Д. Багалія
(пл. Свободи 6, ауд. 4-87)*

Керівники: Любов Жванко, д. іст. н., проф.,
Мацей Кротофіль, д. іст. н., проф.

Секретар: Андрій Пикало, магістр

Олександра Кудлай

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
відділу історії Української революції 1917–1921 рр.,
Інститут історії України НАН України (м. Київ)*

Дипломатія УНР та Брестський мир.

Стан дослідження в сучасній українській історіографії

У сучасній національній історіографії докладно вивчений складний переговорний процес у Брест-Литовському, діяльність української делегації по укладенню мирного договору; проаналізовано комплекс угод між Україною та Центральними державами, а також економічні питання та хід побудови майбутніх господарських відносин між УНР та країнами Четверного союзу. Підписання Брестського договору більшість істориків оцінює як досягнення національної дипломатії та вагомий успіх молодих українських переговорників, яким вдалося використати сприятливі обставини для обстоювання інтересів УНР. Відзначається, що договір набув геополітичного значення та легалізував українську державність на міжнародному рівні. Одночасно зазначається його суперечливий характер. Дослідники вказують, що з одного боку, була втілена стратегічна мета українського проводу – шанс на продовження національного державотворення; а з іншого, Україні не вдалося стати повноправним суб'єктом міжнародного права.

Ірина Шандра

*доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри
історії, музеєзнавства та пам'яткознавства,
Харківська державна академія культури*

Представницькі організації підприємців та українські уряди в 1918 році: пошуки шляхів взаємодії

Мережа представницьких організацій підприємців, що охопила провідні галузі виробництва та більшість економічно значущих регіонів Російської імперії, почала складатися в другій половині XIX ст. як результат активних модернізаційних процесів в економіці та соціальної самоорганізації власників великого капіталу. Навіть за підкресленої аполітичності протягом всього пореформеного періоду, підприємницькі союзи не змогли залишитися осторонь революційних змін 1917–1918 рр.

Загальноімперські представницькі об'єднання схвально зустріли події Лютневої революції 1917 р. та закликали згуртуватися довкола Тимчасового уряду. Представницькі організації українських губерній (з'їзди гірничопромисловців Півдня Росії, м. Харків; Всеросійське товариство цукро заводчиків м. Київ; з'їзди представників промисловості й торгівлі Півдня Росії, м. Одеса, товариства фабрикантів, біржові комітети тощо) довгий час зберігали орієнтацію на всеросійські процеси, у першу чергу опікувалися «непорушністю капіталістичних основ». Після більшовицького перевороту підприємницькі союзи намагалися налагодити взаємодію з урядом УНР, проте різне бачення стратегії соціально-економічних перетворень завадило їм дійти згоди й розробити спільні заходи.

Більш плідною виявилася співпраця представницьких організацій з урядом П. Скоропадського. Підтримку новій владі висловили Союз промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства України (ПРОТОФІС), Союз заводчиків і фабрикантів України («Суозіф»), більшість місцевих представницьких союзів. Подальші політичні процеси не дали можливості реалізувати намічені заходи; з остаточним утвердженням на українських землях радянської влади діяльність усіх представницьких об'єднань підприємців припинилася. «Сила капіталу» представницьких організацій, яка часто підкреслювалася за ними протягом другої половини XIX – початку XX ст., виявилася слабшою за «силу зброї, агресії та пропаганди» більшовицької влади.

Алла Киридон

*доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України,
директор, Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»*

Рік 1918-й: інституалізація церковного життя в Україні

Проголошення Української держави неминуче вело до пошуку нової моделі організації влади, а відтак – потреби облаштування релігійно-церковного життя. Україна як самостійна держава ще не мала достатнього досвіду державно-церковних взаємин, а відповідно й комплексних рішень чи підходів щодо співіснування з релігійними організаціями.

Одним із вагомих здобутків національно-визвольних змагань 1917–1918 рр. стало створення спочатку Департаменту (який був складовою Міністерства внутрішніх справ), а згодом Міністерства ісповідань – окремого державного органу, покликаного займатися питаннями релігійно-церковного життя. В умовах Гетьманату йшлося про правове закріплення статусу Церкви в державі. Спостерігалось намагання гармонізувати стосунки між світською владою та Церквою.

Любов Жванко

*доктор історичних наук, професор кафедри історії і культурології,
директор Українсько-польського культурно-освітнього центру,
Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова*

Українська Держава Павла Скоропадського: соціальні аспекти внутрішньої політики (квітень – грудень 1918 р.)

Українська Держава Павла Скоропадського, незважаючи на короткий час свого існування, взяла на себе надзвичайно складне за тих суспільно-економічних умов і досить проблемне у своєму виконанні завдання – зберегти, а в окремих випадках відродити систему охорони здоров'я та соціального захисту населення. Як підтвердження цього, вперше в історії України був створений вищий державний орган – Міністерство народного здоров'я та державного опікування. Його міністром призначили Всеволода Любинського (1840–1920). Серед відомих українських діячів, котрі долучилися до творення української системи охорони здоров'я, були Борис Матюшенко (1883–1944), громадсько-політичний діяч, доктор медицини та викладач; Овксентій Корчак-Чепурківський (1857–1947), відомий вчений-епідеміолог, засновник вітчизняної соціальної гігієни, академік АН України; Микола Галаган (1882–1945), громадсько-політичний діяч, публіцист, дипломат.

Головні принципи державної політики Української Держави у галузі охорони здоров'я та соціального захисту населення були такі: по-перше, визнання охорони здоров'я та соціального захисту одним з пріоритетних напрямків діяльності органів влади та місцевих самоврядувань Української держави; по-друге, забезпечення переваги загальнолюдським цінностям при наданні медичної допомоги та організації опікування над класовими, національними, груповими та іншими інтересами; по-третє, визнання соціально незахищених груп тогочасного українського суспільства – дітей-сиріт, інвалідів війни, колишніх військовополонених, біженців та ін. – об'єктом особливої уваги та допомоги з боку держави; по-четверте, співіснування державної, муніципальної, громадської, приватної медицини та опіки з поєднанням різноманітних джерел їх фінансування, по-п'яте, використання широких профілактичних заходів при подоланні епідемічних, інфекційних, венеричних, професійних захворювань з обов'язковим керівництвом держави при їх подоланні; по-шосте, використання прогресивного власного та зарубіжного досвіду при розбудові галузі охорони здоров'я та соціального захисту; по-сьоме, централізація державного управління сферою охорони здоров'я та опікування, створення чіткої вертикалі влади як запоруки реалізації програмних положень галузі в умовах недавніх революційних потрясінь, суспільної нестабільності; по-восьме, налагодження контактів з окупаційними властями Німеччини та Австро-Угорщини при ліквідації епідемічних захворювань, відправці колишніх полонених, біженців та ін.

Сергій Наумов

доктор історичних наук, професор кафедри історії України історичного факультету, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Харківський університет, рік 1918-й: «українізація»

У повідомленні передбачається простежити складний процес адаптації Харківського університету до реалій Української революції. У центрі уваги – еволюція ставлення керівництва і колективу університету, окремих його представників до самовизначення українського народу щойно посталої Української держави та її політики. Ставиться завдання з'ясувати чинники і глибину (ситуативність, кон'юнктурність) цієї еволюції, вивчити зрушення у свідомості викладачів та студентів університету, які відбувались упродовж кінця 1917 – 1918 рр. По можливості в контексті обраної проблеми будуть досліджені зміни в навчальному процесі і побуті університетської спільноти.

Дмитро Чорний
*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри
українознавства філософського факультету,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*

Глухі кути політичного прагматизму: еліта Харківської губернії в 1918 році

На матеріалах архівних документів та спогадів учасників подій буде висвітлено ставлення представників місцевої еліти Харківської губернії до більшовиків, урядів УНР та Української держави в 1918 р. Автор акцентуватиме увагу на традиційному для політикуму регіона підході до компромісів із діючою на той чи інший момент владою. Спроби з прагматичних міркувань співпрацювати із окупаційними адміністраціями були обумовлені для різних діячів різними чинниками: частина еліти погоджувалися поступитися власними ідеологічними принципами в обмін на налагодження мирного життя населення; інші діячі сподівалась «перечекати» скрутні часи, сподіваючись повернення до звичних порядків; певна група піддавалася популістським гаслам. Наслідки політики прагматизму для всіх цих діячів були непередбачуваними, невтішними, навіть трагічними.

Сергій Дейнеко

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова*

Передові пости Харківської митниці у Білгороді та Валуйках часів Української Держави (1918 р.)

На початку 1918 року уряд УНР прийняв рішення про створення української митної служби. Її вирішили побудувати на базі митних закладів колишнього Департаменту митних зборів Російської імперії, які знаходилися на території України. Але внаслідок першої радянсько-української війни до практичного виконання задумів ніхто не приступив.

Після приходу до влади Павла Скоропадського та підписання прелімінарного миру з радянською Росією справа по облаштуванню україно-російської ділянки кордону зрушила з мертвої точки. Кордон з Росією знаходився у зоні відповідальності Маріупольської, Харківської та Київської митниць. Для більш дієвого виконання своїх функціональних обов'язків Київська і Харківська митниці мали передові пости, які носили назву – «Митний нагляд». Так, у зоні відповідальності киян знаходилися Гомельський (територія сучасної Білорусі), Коренівський і Готнянський (територія сучасної Росії) митні нагляди. До Харківської митниці відносилися аналогічні філіали у Валуйках та Білгороді.

Історіографічний доробок за даною темою є досить скромним. На даний час опубліковані дві невеликі статті та тези, автором яких є С. М. Дейнеко.

У запропонованій роботі планується висвітлити питання, пов'язані зі створенням митних наглядів, підпорядкованих Харківській митниці (Білгородського і Валуйського). Зокрема будуть розглянуті причини, які призвели до відкриття вищезгаданих установ, рух товарів через них (асортимент, кількість, країна походження), пасажиропотік до України/Росії, боротьба з контрабандою. Також нашу увагу привернули такі питання: взаємовідносини з місцевим населенням, місцевою владою та німецькою військовою адміністрацією. Відповіді на ці запитання планується надати у майбутній розвідці.

Окрему увагу буде приділено керівникам Валуйського і Білгородського митних наглядів – Чухніну, Хржонстовському, Голованю.

В'ячеслав Потоцький

кандидат історичних наук, доцент,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Проблема забезпечення правопорядку в місті Харкові після повалення гетьманського режиму (грудень 1918 року)

Доповідь присвячено проблемі охорони правопорядку в місті Харкові на протязі останнього місяця 1918 року. У цей неспокійний час відбувався важкий та дуже суперечливий процес зміни влади в Харкові та губернії в цілому. Власне падіння режиму гетьмана Скоропадського означало не лише чергову зміну владних інституцій, а ще й зміну консервативного вектора розвитку країни на революційний. Звичайно, вивід німецьких військ з Харкова, розбалансування та демонтаж всієї системи гетьманського управління, втеча багатьох чиновників, евакуація окремих установ не могли не вплинути на стан правопорядку у великому місті. До того ж в Харкові протягом грудня 1918 року спостерігалось справжнє багатовладдя. Це проявлялося у багатьох аспектах міського життя: від різноманітних декретів і розпоряджень до конкуренції у сфері патрулювання вулиць та боротьби зі злочинністю. Протягом грудня 1918 року у Харкові все ще працювали службовці державної варти, зустрічалися німецькі патрулі, проявляли активність члени нещодавно сформованих офіцерських дружин. До того ж у місті все активніше заявляла про себе влада УНР, що була представлена вояками полковника П. Болбочана. Саме наприкінці грудня Харківщина стала ареною нових боїв між українськими республіканцями та більшовиками, що, безперечно, відчувалося й у самому губерньському місті.

Олександр Коник

*доктор історичних наук, професор,
Херсонський державний університет*

**Останній етап Першої світової війни: «людський вимір»
(за документами державного архіву Херсонської області)**

У повідомленні розглянуто інформативні можливості документів періоду Першої світової війни з різних фондів дорадянського й радянського періодів, що зберігаються в державному архіві Херсонської області.

З приходом радянської влади архівні документи для когось стали загрозою, для когось – знярядям помсти або цінною макулатурою з усіма згубними наслідками. Тому сучасні фонди державних установ часів Російської імперії являють собою лише залишки колишніх відомчих архівів. Документи часів Першої світової війни, Тимчасового уряду, періоду українського державотворення представлені вкрай фрагментарно. За повнотою відображення подій війни можна відзначити документи фондів Херсонської казенної палати, Херсонської портової митниці та ін.

Однак «людський вимір» у сенсі ставлення до подій війни того чи іншого її учасника чи сучасника простежується значно гірше, тому в повідомленні використано спогади учасників революційних подій на Херсонщині. Вони створювалися переважно на замовлення радянської влади чи партійних архівних установ і є дуже заангажованими. Багато з місцевих революціонерів самі участі у війні не брали. У їхньому сприйнятті війни переважають пропагандистські кліше більшовиків про війну як складову революційної ситуації. Ті, що пройшли війну, дехто від самого початку, подають ширшу й глибшу оцінку подій, – але теж переважно з акцентуванням негативу – грубого ставлення офіцерів, поганого озброєння й харчування, відсутності належного обмундирування тощо. Лютневій революції в Росії та жовтневому перевороту в таких спогадах приділяється значно більше уваги, ніж заключній фазі війни, перемир'ю у Комп'єні тощо.

Чи таке ставлення було результатом політичної мімікрії та пристосуванства, чи соціально-політичні перипетії 1918 р. в Україні й, зокрема, у тодішній Херсонській губернії, дійсно затьмарили в очах авторів спогадів події глобального характеру, – на основі відносно обмеженого кола розглянутих джерел сказати важко. Проблема потребує подальшого вивчення.

Марія Рогожа

кандидат історичних наук, доцент,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Бій під Мотовилівкою: місце у національно-визвольних змаганнях

Розвідка стосується однієї з трагічних сторінок національно-визвольної боротьби українського народу за незалежність і створення власної держави. Бойові дії відбулися між військовим підрозділом – полком Січових стрільців – на боці Директорії та окремими військовими частинами, належними до Української Держави гетьмана П. Скоропадського 18 листопада 1918 року. Сили були приблизно рівними, по півтори тисячі вояків та по одному бронепотягу.

Тактичним результатом бою стала перемога Січових стрільців над вояками Української держави. Склалося враження, що вперше за часів національно-визвольних змагань билися між собою українці, відповідним чином ідеологізовані... Оперативним результатом стала можливість військам Директорії вести наступ на Київ, що в підсумку привело до зміни влади. Стратегічний результат – відбулося роз'єднання військово-політичних зусиль через систему внутрішніх і зовнішніх чинників, означилася відсутність єдності, якою зуміли скористатися сили, котрі категорично не припускали виникнення незалежної Української держави.

Причини стали наслідками, ніхто не засвоїв уроків з Березневих статей Б. Хмельницького, боротьби І. Виговського з М. Пушкарем... Наслідками скористалися східні та західні сусіди!

Maciej Krotofil

*Doktor habilitowany, profesor, zastępca dyrektora Instytutu Historii i Archiwistyki
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Truniu*

Potencjał militarny Ukraińców w drugiej połowie 1918 roku: próba nalizy

Wraz z końcem pierwszej wojny światowej pojawiła się możliwość przebudowy dotychczasowego ładu europejskiego. Wielkie imperia upadły lub pogrążyły się w rewolucyjnym chaosie, a wiele uciskanych dotąd narodów Europy środkowej i wschodniej dostrzegło dogodne warunki do próby zyskania niezależnego bytu. W takiej sytuacji znaleźli się także Ukraińcy, którzy próbowali stworzyć niepodległe państwo. Ponieważ jednak najczęściej działania te przebiegały w toku działań zbrojnych i konfliktów to niezwykle ważnym problemem było stworzenie własnej siły zbrojnej. W prezentowanym referacie podjęta zostanie próba analizy potencjału militarnego Ukraińców w początkowym okresie walk o niepodległość.

Przed I wojną światową Ukraińcy nie posiadali własnego państwa, a ogromna większość ludności narodowości ukraińskiej zamieszkiwała terytoria dwóch państw: monarchii austro-węgierskiej i Imperium Rosyjskiego. Wraz z wybuchem I wojny światowej ludność ukraińska znalazła się po dwóch stronach frontu. Ukraińcy będący poddanymi władców Rosji i Austro-Węgier znaleźli się w szeregach walczących ze sobą wojsk. Szacuje się, że armia austro-węgierska zmobilizowała ok. 700 tys. Ukraińców, natomiast przez armię rosyjską przewinęło się nawet 3-4 mln. mężczyzn narodowości ukraińskiej. Ponadto u boku armii austro-węgierskiej udało się stworzyć narodową formację zbrojną – legion Ukraińskich Strzelców Siczowych, a po rewolucji w Rosji stworzono też szereg narodowych oddziałów wojskowych na bazie dawnej armii rosyjskiej. Ukraińcy posiadali zatem w 1918 r. spory potencjał wyszkolonych wojskowo i doświadczonych kadr, a także dysponowali liczącymi się zasobami sprzętu wojskowego. W referacie wskazane zostaną też liczne problemy uniemożliwiające pełne wykorzystanie tych potencjalnych możliwości.

Микола Яцюк

*кандидат історичних наук, доцент, Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова*

Формування військово-політичного курсу Директорії УНР в умовах російсько-більшовицької агресії (1918)

З усіх по-ворожому налаштованих сусідніх країн щодо УНР наприкінці 1918 – на початку 1919 року найбільшу загрозу для незалежності України представляла Радянська Росія. Аналіз військово-політичної ситуації переконливо свідчить про це. Метою керівництва більшовицької Росії було повне загарбання українських земель і приєднання їх до РРФСР. Коріння таких намірів провідних кіл Радянської Росії щодо УНР слід шукати як у суто психологічних факторах російського суспільства і його верхівки, в ідеологічних постулатах більшовиків, так і в прагматичних економічних розрахунках нової влади у Росії. Формально Москва і не заперечувала проти самостійності УНР, проте таке явище вона визнавала як тимчасове до утворення нової спільної робітничо-селянської держави. Вороже ставлення Радянської Росії до УНР обумовлювалось і тим, що Київ не бажав заводити у себе радянську політичну систему на кшталт російської. Фанатична віра більшовиків у необхідність і швидку перемогу всесвітньої пролетарської революції не залишала місця нерадянським режимам. Радянська Росія конче потребувала українського хліба та вугілля Донбасу в умовах інтервенції військових контингентів країн Антанти і наступу білогвардійських формувань. До чергової радянсько-української війни доклав руку внутрішній більшовизм в Україні. Тут діяла розгалужена мережа більшовицьких осередків. Військово-політичний курс Директорії УНР

формувався під істотним впливом зовнішніх факторів і безпосередньо залежав від них. В залежності від міжнародного політичного клімату як на теренах колишньої Російської імперії, так і в Європі, зазнавала корекції та навіть кардинальних змін військово-політична орієнтація УНР.

Юрій Котляр

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили*

Херсонська дивізія УНР (грудень 1918 – лютий 1919 рр.)

На початку грудня 1918 р. отаман Н. Григор'єв відбив у гетьманських військ Олександрію і повідомив Головного отамана військ УНР Симона Петлюру про визнання Директорії УНР й підпорядкування їй своїх загонів. Незабаром загони отамана отримали назву Херсонської дивізії та увійшли до складу Південно-Східної групи військ армії УНР. Вказана група була головною частиною Південного фронту, що почав формуватися як протидія військам Антанти та білогвардійців, які закріпились на Чорноморському узбережжі України. Херсонська дивізія УНР складалась з чотирьох піхотних і одного кінного полків та двох батарей польових гармат.

12 грудня 1918 р. «Республіканські війська східної Херсонщини» увійшли до Миколаєва. Отаман Григор'єв видав наказ, за яким відновлювалися всі закони УНР. Проте втримати владу в Миколаєві отаману Григор'єву не вдалося. У другій половині грудня німецькі загони на вимогу Антанти завдали несподіваного удару і витіснили повстанців з Миколаєва. 31 грудня 1918 р. частини Григор'єва знову з'явилися біля міста, і німці змушені були погодитися з ультимативними вимогами отамана. Проте через неузгодженість дій між вищим республіканським командуванням та Григор'євим, УНР на початку січня 1919 р. знову втратила Миколаїв. Війська отамана передислокувалися у район Нового Бугу – Снігурівки.

В лютому 1919 р., після взяття більшовицькими військами Києва, ситуація в Україні змінилася. 18 лютого 1919 р. у Харкові відбулася зустріч Н. Григор'єва з В. Антоновим-Овсієнком, який повідомив отаману про намір радянського командування перетворити його загони на окрему червоноармійську бригаду. 19 лютого наказом командуючого Групою військ харківського напрямку А. Скачка була створена 1-ша Задніпровська стрілецька дивізія на чолі з Павлом Дибенком. 26 повстанських загонів Григор'єва (колишня Херсонська дивізія УНР) була перейменована на 1-шу Задніпровську бригаду, а сам отаман став червоним комбригом.

O niepodległości przy lwowskiej kawie

Celem referatu jest zaprezentowanie, w jaki sposób Lwów, jako galicyjska metropolia, zareagował na niepodległość państwa polskiego. Jak kształtowały się nastroje, co na ten temat pisano w prasie, czy Warszawa, tak odległa wydawałoby się politycznie i mentalnie od Lwowa, stała się dla jego mieszkańców stolicą. Jak też miasto zareagowało na to, co działo się na jego ulicach – na walkę Ukraińców o to, by była to ich ziemia, w niepodległym państwie. Czy tematyka ta znalazła swoje odzwierciedlenie w mediach, a jeśli tak, to jak oceniano sytuację? A może wszystko to były tematy, które w niewielkim stopniu absorbowwały lwowian, debatujących o nich nad filiżanką kawy, lecz bez zbyt wielu emocji?

СЕКЦІЯ III

1918 РІК ЯК ТОЧКА БІФУРКАЦІЇ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

27 вересня, четвер, 14.00–18.00

*Центр болгаристики та балканських досліджень імені М. Дринова
(пл. Свободи 6, ауд. 4-93)*

Керівники: Олена Богдашина, д. іст. н., проф.
Тадеуш Срогош, д. іст. н., проф.

Секретар: Ярослав Шкабура, аспірант

Олександр Кравчук
*кандидат історичних наук, доцент,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського*

Ідея чехословацької державності у політичній концепції Т. Г. Масарика в період Першої світової війни

На початку Першої світової війни політична програма чеського політика Т. Г. Масарика докорінно змінилася. Він дійшов висновку про нездатність Австро-Угорської держави до реформування і виступив з новою програмою, що передбачала поділ Австро-Угорщини за національним принципом і створенні нових держав «малих націй», розташованих між Німеччиною і Росією, зокрема, незалежної Чехословацької держави. Крім ідеї самостійності, радикальність цієї програми полягала в об'єднанні чеського питання зі словацьким, що базувалася на концепції політичної «чехословацької» нації. До складу проєктованого Чеського королівства передбачалося включити також і словацькі землі. У програмі створення незалежної держави чехів і словаків Т. Г. Масарик орієнтувався на європейські демократичні політико-правові системи та цінності.

У 1916 р. сталася еволюція політичної концепції Т. Г. Масарика. На зміну монархічної ідеї незалежного Чеського королівства він сформував республіканську ідею чехословацької держави. Враховуючи історичний досвід чехів і словаків, Т. Г. Масарик республіканську модель вважав оптимальною для розвитку проєктованої держави чехів і словаків. На міжнародній арені вперше чехословацьку державницьку програму підтримала Франція у лютому 1916 р. Із початком в Росії Лютневої революції 1917 р. у політичній концепції Т. Г. Масарика зміцнилася республіканська ідея. Певних корекцій зазнала

зовнішньополітична складова програми. Т. Г. Масарик зрозумів, що Росія не зможе бути зовнішньополітичною опорою держави чехів і словаків. Чехословацький визвольний рух з осені 1917 р. все більше орієнтувався на демократичні країни Заходу.

Наступний етап еволюції політичної концепції Т. Г. Масарика відбувся у 1918 р. Вона стосувалася змін у питанні територіального обсягу держави. Т. Г. Масарик підтримав проект русинів-українців в США щодо включення батьківщини їх батьків – Закарпаття – до складу держави чехів і словаків на основі забезпечення цьому краю територіальної автономії. Також Т. Г. Масарик виступив з ідеєю федералізації постімперського простору «старого континенту» шляхом його трансформації у Центральноєвропейську унію. На відміну від політичних і зовнішньополітичних аспектів, економічна складова державотворчої програми не зазнала змін. Т. Г. Масарик виступав за створення чехословацької держави як ринкової, соціально орієнтованої країни.

Олена Богдашина

доктор історичних наук, професор,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Дмитро Полупанов

викладач, Харківський комп'ютерно-технологічний коледж НТУ «ХП»

Між старим та новим: Росія на роздоріжжі (життя революційного Петрограду за спогадами М. Д. Врангель)

У доповіді розглянуто особливості становлення більшовицького режиму за спогадами матері Головнокомандувача ЗСПР Петра Врангеля – баронеси Марії Врангель. Мемуари Марії Врангель «Моя жизнь в коммунистическом раю» та «Люди – Звери» містять цікаві деталі про побут та світогляд мешканців Петрограду, їх ставлення до нової влади. Марія Врангель показала початок репресій більшовиків проти інодумців та т. зв. ворожих елементів. Останніми вважалися вихідці з дворян, купецтва, духовенства, офіцери. Соціальне походження, наголошує Марія Врангель, часто було єдиною підставою для арештів з експропріацією майна.

У спогадах наведені яскраві приклади тотального зубожіння населення столиці Росії під час громадянської війни. Як зазначає Марія Врангель, серед людей панувала нервозність, невпевненість у майбутньому. Навіть заможні у минулому люди займаються пошуком продовольства та одягу.

Санітарний стан Петрограду у той час був незадовільним. Багато будинків знаходились на грані руйнування. Каналізація та водогін не працювали, а нечистоти, сміття та брудна вода виливалися прямо на вулицю. Посаду

двірника ліквідували. У квартирах було холодно. У багатьох мешканців Петрограду з'явилися воші, що сприяло поширенню інфекційних захворювань. У лікарнях бракувало медикаментів та ліжок для хворих. Хірурги відмовлялися робити операції, бо від холоду не могли тримати інструментів. Мемуаристкою підкреслюється велика смертність населення від хвороб, недоїдання та розстрілів.

Релігійні заклади у Петербурзі масово закривалися. Зносилися пам'ятники. Активно перейменовувалися вулиці.

Ольга Морозова

кандидат історичних наук, доцент,

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

1918 рік – знаменна дата в історії України та Польщі

2018 рік є особливим: як поляки, так і українці відзначають 100-річчя з дня проголошення незалежності своєї батьківщини.

Два народи, польський та український, увійшли до двадцятого століття поневоленими та розділеними між тодішніми імперіями. Найбільш видатні представники польської та української інтелектуальної еліти ще в дев'ятнадцятому столітті сформулювали програми, пов'язані з національним відродженням і створенням незалежних держав.

У Польщі поворотним моментом став приїзд до Варшави Ю. Пілсудського й довірення йому військової, а потім громадянської влади 11 листопада 1918 р. 16 листопада він послав телеграму до західних країн, де повідомлялося про створення незалежної польської держави.

Незалежність України (Української Народної Республіки) була проголошена Українською Центральною Радою 22 січня 1918 р. у Києві. Через рік, 22 січня 1919 р., відбулося об'єднання двох частин України: УНР з центром у Києві й ЗУНР (Західно-Української Народної Республіки, проголошеної у листопаді 1918 р. у Львові).

На жаль, боротьба за незалежну Україну не була вдалою. Чому українцям не вдалося розбудувати свою незалежну державу у 1918 році? На думку істориків, через незнання або нерозуміння української справи на міжнародній арені (українці з моменту підписання Брестського Договору, що країни Антанти сприйняли як зраду, були представлені на Заході негативно), низького рівня національної самосвідомості населення, яке не осягнуло ідею незалежності української держави в повному обсязі, неможливості української еліти повести за собою решту народу, розбіжностей між політичними поглядами політиків з обох частин України (лідери української революції не змогли розв'язати дилему щодо першочергових для вирішення проблем:

соціальних чи національних), нерішучості у питанні про національну незалежність, панування ідей федералізму та автономізму тощо.

Але, було б помилкою говорити про абсолютну поразку українських національно-визвольних змагань. Під час Української революції було проголошено незалежність України, продемонстровано можливість цивілізованого демократичного збирання територій в єдину суверенну державу, відбулося внутрішнє переродження українського суспільства, що далося взнаки в наступні періоди української історії.

Сергій Ганус

старший викладач, Ужгородський національний університет

**«Східна Галичина у проектах реставрації польської державності:
від Бреста до Комп'єня (січень – листопад 1918 рр.)**

Проекти реставрації польської державності, котрі хронологічно випереджували відповідні українські проекти і набули відчутних обрисів зі створенням Королівства Польського як австро-німецького проекту в листопаді 1916 р., імпліцитно включали в себе й міркування щодо майбутніх кордонів. У Габсбургів виник віртуальний проект суверенізації Польщі. Але на чолі цієї монархічної за формою правління держави мав стати представник цісарського дому ерцгерцог Карл-Стефан, у котрого були чудові зв'язки у середовищі вищої польської аристократії, що репрезентувала консервативну частину польського політикуму. Хоча готових сценарії відносно України Німеччина та Австро-Угорщина наразі ще не мали, втім евентуально також підтримували український державницький проект, географічні параметри якого були ще достатньо незрозумілими ні в Берліні, ні у Відні.

Але розвал Росії як держави імперського формату і виникнення УНР, разом з початком сепаратних мирних перемовин у Бресті-Литовському об'єктивували українське питання і органічно пов'язаний з ним польський державницький проект у всій гостроті. Східна Галичина розглядалась і українською дипломатією та політичним керівництвом, і, відповідно, польським політичним бомондом усіх політичних відтінків як органічна частина історичного територіального спадку. Тобто, антагонізм у визначенні долі Східної Галичини на фінальній стадії Першої світової війни заявив про себе на повну силу. Хоча граф О. Чернін відмовився навіть обговорювати проблему цього регіону з українськими дипломатами, менше з тим поступка територією Холмщини на користь УНР викликала гостру урядову кризу і відставку уряду Яна Кухажевського 11 лютого 1918 року невдовзі після укладення Брестського договору між країнами Четверного блоку та УНР.

Протягом весни-літа 1918 р. в умовах наростаючої кризи Німеччини та Австро-Угорщини й перспективи поразки Четверного союзу у війні почалась дезінтеграція Габсбурзької імперії, виразом чого стало відкрите суспільне обговорення майбутнього її територій. Засобами плебісцитарної демократії польська більшість міського населення Східної Галичини заявляла про вірність державницькій ідеї і про готовність зі зброєю відстоювати це право. У той самий час мало чи не до останніх днів існування Австро-Угорщини український політиком, передусім його цензова частина в особі депутатів з Українського клубу австрійського рейхсрату займала роялістську позицію по відношенню до династії.

Це, на наш погляд, дає відповідь на питання про кращу готовність польських політичних сил до органічного державного будівництва після листопада 1918 р. та відстоювання своїх вимог на Паризькій мирній конференції по завершенню Великої війни. Доповідь ґрунтуватиметься на вже відомих архівних документах різного походження і типології, а також на новому архівному матеріалі, що вперше вводиться у науковий обіг.

Роман Тимченко

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
відділу історії Української революції 1917–1921 рр.,
Інститут історії України НАН України (м. Київ)*

Західноукраїнське населення в умовах завершення Світової війни 1918 р.: між Віднем і Києвом

Можливість створення певної форми національно-державного утворення на західних теренах виникла в процесі розпаду Габсбурзької монархії, який став прямим наслідком поразки країн Четвертного Союзу у Світовій війні. В умовах краху імперії її керівники готові були вдатися до поділу Галичини на західну (польську) й східну (українську) частини. Цей процес ускладнювався намаганням поляків захопити українську частину. Та й самі українці восени 1918 р. ще не мали чіткого плану власної державності і тому між ними розпочалася боротьба ідей: проголосити незалежність і об'єднатися з Наддніпрянською Україною чи вимагати автономії австрійського імператора Карла. Ця невизначеність залишила помітний слід на розвитку державницьких процесів Галичини восени 1918 р. Частина західноукраїнського істеблішменту навіть у скрутний для Дунайської імперії час залишалася під впливом Відня. Водночас складне становище Української Держави П. Скоропадського, який проголосив федеративну грамоту з Росією й націленістю УНС до повстання також заважало швидкому проголошенню незалежності й єдності з наддніпрянською Україною. Лише зрозумівши марність віри в імперію,

провідні політичні діячі прислухатися до бажань населення й розпочали зближення з Наддніпрянщиною.

Ігор Райківський

доктор історичних наук, професор,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Українські та польські соціалісти в умовах розпаду Австро-Угорщини та проголошення ЗУНР: між конфронтацією та спробами порозуміння

Соціалістичну течію в національному русі галицьких русинів-українців і поляків представляли відповідно Українська соціал-демократична партія (УСДП) і Польська партія соціал-демократична (ППСД) Галичини і Сілезії, з 1919 р. – Польська партія соціалістична. Обидві партії на автономних правах увійшли до складу Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА), що поділялася на національні секції. Посли від УСДП і ППСД в австрійському парламенті входили до Клубу німецьких соціал-демократів разом з представниками інших національних секцій у складі СДРПА. Українські і польські соціал-демократи намагалися поєднати національну ідею і соціалізм марксистського зразка, співпрацювали і водночас вели конкурентну боротьбу за вплив на профспілки, культосвітні товариства та інші робітничі об'єднання.

В умовах Першої світової війни намітилася тенденція до зближення національних секцій СДРПА з власними національно-політичними таборами. Напередодні війни ППСД і УСДП виразно окреслили свою національну орієнтацію, а з 1914 р. тісніше інтегрувалися в систему національно-політичних таборів, зробивши свою традиційну критику і ворожість щодо “буржуазних” партій декларативною. Лідери обох партій усвідомлювали, що світова війна відкриває реальні перспективи для вирішення національного питання і взяли активну участь у національних репрезентаційних інституціях (зокрема, українські соціал-демократи виступили співорганізаторами Українського січового стрілецтва, увійшли до складу Головної української ради (1914 р.), Загальної української ради (1915 р.), а польські – до Польського кола в австрійському парламенті (1915 р.) та ін.).

У діяльності лідерів УСДП і ППСД періоду війни проявився примат національного над інтернаціональним і соціально-класовим, що засвідчило проголошення на уламках Австро-Угорщини восени 1918 р. незалежності Польщі й Західно-Української Народної Республіки та її об'єднання з УНР. УСДП і ППСД стали по різні сторони збройного конфлікту між двома народами, що продемонструвало ілюзорність тези про інтернаціональну солідарність робітничого класу в боротьбі за соціалістичні ідеали. Польські соціалісти очолили перші уряди Другої Речі Посполитої, а представники УСДП увійшли до уряду ЗУНР К. Левицького. Водночас у складі обох партій були нечисленні діячі, що закликали до польсько-українського порозуміння і союзу в боротьбі проти російського імперіалізму (М. Ганкевич та ін.).

Дмитро Миколенко

*кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*

Поразка Болгарії у 1918 році в оцінках Народно-ліберальної партії

У доповіді досліджуються оцінки поразки Болгарії у Першій світовій війні однієї із провідних політичних сил країни – Народно-ліберальної партії (НЛП), яка ще на початку збройного конфлікту в 1915 році розкололася на «петковістів» – прибічників приєднання країни до Троїстого союзу, що входили до складу кабінету В. Радославова, і на прихильників орієнтації на Антанту – «генадієвістів». І ті, й інші проводили агітацію, спрямовану на обґрунтування власної концепції міжнародного курсу, використовуючи у ній колективну пам'ять про засновника партії – Стефана Стамболова, котрий упродовж 1886–1887 рр. очолював Регентську раду, а у 1887–1894 рр. – уряд Болгарії.

Поразка у Першій світовій війні, яка стала для країни другою поспіль національною катастрофою, та зростання популярності лівих політичних сил змусили представників обох угруповань «стамболівців» виправдовуватися за власну політику, що реалізовувалася упродовж 1914–1918 рр. «Петковісти» вважали безальтернативним свій вибір на користь Троїстого союзу. На їхню думку, така позиція цілком відповідала ідеологічним поглядам С. Стамболова, котрий, як відомо, сприяв обмеженню впливу Росії на Болгарію і зближенню з Австро-Угорщиною та Німеччиною. «Генадієвісти» ж вважали за потрібне нагадати громадськості, що 1915 року вони прагнули зближення з Антантою, при цьому підкреслюючи: свого часу С. Стамболов хотів відновити дипломатичні відносини з Росією, вважаючи її єдиною державою, спроможною посприяти приєднанню Македонії до Болгарії.

«Петковісти» і «генадієвісти» не визнавали своєї провини за поразку у війні, покладаючи всю відповідальність за критичну для Болгарії ситуацію 1918 року на царя Фердинанда. Вони зловживали колективною пам'яттю про С. Стамболова, намагаючись за допомогою історичних сюжетів виправдати свою політику 1914–1918 рр. Подібні коммеморативні практики не мали суттєвого ефекту, адже громадяни країни сприймали НЛП як одну із винуватець національної катастрофи, а популярність партії продовжувала знижуватися.

Михайло Станчев

*доктор історичних наук, професор, Іноземний член Болгарської академії наук,
завідувач кафедри нової та новітньої історії,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,*

1918 рік у політичній біографії Християна Раковського

1918 рік в політичній біографії Християна Раковського – відомого діяча міжнародного соціалістичного руху, політика й дипломата, перш за все, був пов'язаний з його переходом на бік більшовиків і використанням його Радянським урядом як дипломата для розв'язання російсько-румунського конфлікту (січень-березень) і ведення переговорів з Українською державою (з квітня по жовтень). Мешкаючи раніше у Болгарії, Румунії, Швейцарії, Німеччині, Франції, відвідуючи інші країни Європи, Раковський прилучався до європейської політичної культури, до ментальності західноєвропейської інтелігенції. Тому в більшовицькій Росії Раковський опинився переважно у чужому для себе середовищі політичних маргіналів, що перетворювалися на більшовицьких новоришів. До більшості своїх нових політичних соратників він ставився стримано і багато з них, зі свого боку, віддячували йому прихованою недоброзичливістю.

Доля всіх крупних дипломатичних акцій в 1918 році, у котрих Раковський брав дієву участь, виявилася не зовсім вдалою, хоча Угода з Румунією була підписана і реалізована до кінця, а переговори про мир з державою Скоропадського, під час яких він прагнув досягти реального компромісу, були близькі до успішного завершення. Повернувшись наприкінці 1918 р. до Москви, Раковський продовжив свою роботу у Наркоматі закордонних справ РСРФР.

Сергій Потрашков

*доктор історичних наук, професор,
Харківська державна академія культури*

«Червоний» терор у Росії та загибель генерала Радко Дімітрієва

Генерал Радко Дімітрієв – видатний військовий діяч Болгарії початку ХХ ст. Під час Першої світової війни він служив у російській армії, де займав посади від командира армійського корпусу до командуючого армією. За успішні дії був нагороджений орденом Св.Георгія 4 та 3 ступенів та підвищений до чину повного генерала. Після Лютневої революції 1917 р. генерал пішов у відставку і виїхав на Кавказ задля відпочинку та лікування. Тут його настигла Громадянська війна. Територію, де перебував Радко Дімітрієв,

контролювали більшовики. Під час німецького наступу командування Червоної армії звернулось до генерала з пропозицією очолити радянські війська. Радко Дімітрієв відмовився, пославшись на стан здоров'я. Насправді він не довіряв більшовикам і не бажав опинитись на їхньому боці у громадянській війні. Після проголошення Червоного терору у вересні 1918 р., генерал був заарештований і утримувався як заручник разом з сотнями інших представників царського режиму. Його було страчено 18 жовтня 1918 р. у м. П'ятигорську. Є свідчення, що більшовицькі лідери В. Ленін та С. Орджонікідзе висловлювали жаль з приводу «помилкової» страти відомого полководця. Радко Дімітрієва було поховано у П'ятигорську, де його могила зберігається донині.

Tadeusz Srogosz

Doktor habilitowany, profesor Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie

Udział historyków w polskich i ukraińskich centralnych władzach państwowych w latach 1917-1921

Niniejsza praca nie pretenduje bynajmniej do roli wyczerpującego opracowania udziału historyków w pracach centralnych władz państwowych Polski i Ukrainy w latach 1918 – 1921.

Mimo wszelkich różnic ideowych, politycznych etc. w trudnych latach 1917-1921 historycy polscy zaangażowali się we wspólne dzieło odbudowy państwa, jego struktur, kształtu granic, pozycji na arenie międzynarodowej. Historycy działali zarówno we władzach powołanych na mocy aktu 5 listopada 1916 r., jak również jako ministrowie w rządach po odzyskaniu niepodległości i wysocy urzędnicy w centralnych instytucjach. Najwięcej historyków występowało w roli członków delegacji polskiej na konferencję pokojową w Paryżu. Niewątpliwie najważniejszą kwestią do rozstrzygnięcia pozostawał kształt granic i zgłoszony polski program terytorialny. Z tym wiązały się sprawy historyczne. Dlatego delegacja polska zgromadziła wielu historyków, historyków państwa i prawa, a także osoby traktujące historię jako poboczny obiekt zainteresowania lub wręcz jako hobby.

Ukraińscy historycy również znacząco zaangażowali się w budowę własnego państwa, zasiadając we władzach ustawodawczych i wykonawczych. 17 marca 1917 r. w Kijowie powstała Ukraińska Centralna Rada (ukr. *Українська Центральна Рада*), a na jej przewodniczącego wybrano najwybitniejszego historyka ukraińskiego Mychajła Hruszewskiego. Jednocześnie uważa się, że Hruszewski był autorem koncepcji historii Ukrainy, w której podkreślał czynnik państwowy. Liczni historycy zasiadali we władzach Ukraińskiej Republiki Ludowej, Państwa Ukraińskiego (Hetmanatu) i Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej. Z powodu swojej działalności w latach 1917-1921 w zdecydowanej większości zmuszeni byli do emigracji lub represjonowani przez sowiecki aparat terroru.

Zaangażowanie polityczne profesjonalnych historyków lub miłośników i popularyzatorów historii wykonujących inny zawód oczywiście nie jest ewenementem ani w skali przestrzennej, ani czasowej. Jednak nadzwyczajne okoliczności powodowały spotęgowanie tego zjawiska. Dodatkowo wiedza historyczna była wykorzystywana w polityce, tak jak to miało miejsce w przypadku negocjacji w czasie konferencji pokojowej w Paryżu.

Grzegorz Skrukwa

*Doktor habilitowany, profesor Instytutu Historii Uniwersytetu
im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*

Zachodnie regiony Polski i Ukrainy i ich armie 1918-1919: Wielkopolska i Halycyna, Armia Wielkopolska i Ukraińska Armia Halicka.

Próba analizy porównawczej

Referat będzie poświęcony porównaniu dwóch regionów, które odegrały istotną rolę w procesie „budowania narodu i państwa” polskiego i ukraińskiego po zakończeniu Pierwszej wojny światowej i między którymi istnieje szereg paraleli: przewaga idei narodowej nad ideami socjalnymi, duża spójność społeczna, dystans wobec kultury politycznej byłego Imperium Rosyjskiego, zachodnie (pruskie i austriackie) wzorce społeczno-kulturowe. W obu regionach w 1919 udało się zorganizować sprawną i liczną armię regularną z poboru, jednocześnie zarówno Armia Wielkopolska jak i Halicka musiały posiłkować się oficerami z byłej armii rosyjskiej.

Tomasz Matuszak

Doktor, Dyrektor Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim

Odrodzenie państwowości a świadomość społeczeństwa. Trudne początki państwowej służby archiwalnej II Rzeczypospolitej

Rok 1914 zapoczątkował wiele przemian w dotychczas funkcjonującym układzie geopolitycznym. Wielkie mocarstwa stanęły naprzeciw siebie burząc militarnie dotychczasowy układ funkcjonujących państw i wielonarodowych społeczeństw. W wyniku „Wielkiej Wojny” dotychczas uciskane narody uzyskały prawo do samostanowienia. Czy wraz z odzyskaną niepodległością odzyskały swoją świadomość, nie tylko historyczną, zamieszkujące ją społeczeństwa? Wyrazem świadomości jest również szeroko rozumiana kultura, sztuka i historia. Ta ostatnia zapisana jest w dokumentach, będących świadectwami nie zawsze łatwej historii.

Wobec powyższego jaki wpływ miało odzyskanie niepodległości przez Polskę na wzrost świadomości społeczeństwa? Jak państwo i społeczeństwo podchodziło do problematyki zabezpieczenia dokumentacji wytworzonej przez niedawne władze zaborcze i okupacyjne? Te, jak i wiele innych problemów tworzonej od podstaw

polskiej państwowej służby archiwalnej oraz zabezpieczenia spuścizny dokumentacyjnej zostanie ukazanych w prezentowanym wystąpieniu.

Олексій Проневич

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Центру вивчення проблем адаптації законодавства України до законодавства ЄС, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Польська система охорони правопорядку в умовах відродження державності: від квазіполіцейських формацій до державної поліції (1918-1921 рр.)

Розбудова системи охорони правопорядку належала до стратегічних пріоритетів Другої Речі Посполитої. Вирішення цієї проблеми суттєво ускладнювалося існуванням низки розрізнених місцевих квазіполіцейських формацій. Невизначеність їх компетенції, відсутність уніфікованої моделі організаційної будови та непрофесіоналізм особового складу негативно вплинули на стан протидії злочинності, виявлення і нейтралізації загроз для загального блага та «слухного індивідуального інтересу».

Подолання організаційного хаосу було започатковано після видання «тимчасовим главою держави» Ю. Пілсудським декрету «Про створення державної народної міліції» від 5 грудня 1918 року, яким передбачався поступовий розпуск мілітаризованих формацій, що виконували завдання поліції, та інституціоналізація відповідного державного органу.

Потужний імпульс вдосконаленню поліцейської системи незалежної Польської держави було дано ухваленням закону «Про державну поліцію» від 24 липня 1919 року. Законом передбачалася ліквідація народної міліції і комунальної поліції, працівники яких після проходження обов'язкової процедури «верифікації» могли кандидувати службу до державної поліції. Поліція як «державна організація служби безпеки» набула правового статусу виконавчого органу державної влади, уповноваженого на «охорону безпеки, спокою та публічного порядку». Організаційно вона була адаптована до чинної національної судової системи.

Marek Mikołajczyk

Doktor habilitowany, profesor Instytutu Historii Uniwersytetu imieni Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wojna polsko-bolszewicka w relacji majora Charlesa de Gaulle'a

Polska i jej problemy była przedmiotem zainteresowania de Gaulle'a od lat młodości. Jeszcze jako uczeń opisywał dążenia Polaków do odzyskania

неподległości, doceniając przy tym ich wysiłek i wytrwałość w walce o polskość. Po zakończeniu wojny w latach 1919-1921 przebywał w Polsce jako członek Francuskiej Misji Wojskowej. Z tamtego okresu zachowało się wiele jego opisów i ocen dotyczących różnych aspektów polskiej rzeczywistości. Szczególne znaczenie mają jego relacje z wojny polsko-bolszewickiej z roku 1920, w której brał bezpośredni udział. Swoimi uwagami na temat jej przebiegu dzielił się w listach do najbliższych, o wojnie tej napisał także w artykule „La bataille de la Vistule”. Do roku 1920 powracał niekiedy w czasie rozmów ze swoimi najbliższymi współpracownikami. Tak chociażby było przy okazji jego wizyty w Polsce w roku 1967. Majora de Gaulle’a w okresie wojny polsko-bolszewickiej interesowały przede wszystkim kwestie militarne. Był także uważnym obserwatorem życia codziennego w kraju, który co dopiero wywalczył sobie niepodległość i borykał się z wieloma problemami. Szczególnie interesujące są jego spostrzeżenia dotyczące nastroju panującego w Polsce podczas wojny polsko-bolszewickiej, zwłaszcza w czasie walk pod Warszawą.

Дмитро Бондаренко

*науковий співробітник, Інститут стратегічних досліджень
та прогнозів трансатлантичних процесів (м. Одеса)*

Розпад Російської та Австро-Угорської імперій та монархічна контрреволюція в нових незалежних державах Центральної та Східної Європи в 1918-1919 роках

Наприкінці Першої Світової війни відбувся розпад останніх династичних держав Європи – Російської та Австро-Угорської імперій. На територіях колишніх імперій виникли нові національні держави. Крім того, існуючі національні держави виправили свої кордони за гаслом «національні та державні кордони повинні співпадати». Так, наприклад, Румунія завершила своє національне об’єднання.

Проте, під час розпаду імперій національні держави зіткнулися з новим викликом – більшовизмом, який намагався підмінити націю класом, тобто перетворити національні держави на радянські республіки, а у майбутньому – в єдину світову радянську республіку. Більшовикам вдалося захопити владу в Росії та Угорщині, тобто в метрополіях колишніх імперій. Деякі національні держави Центральної та Східної Європи стали об’єктами більшовицької агресії: Фінляндія, Естонія, Латвія, Польща, Україна, Дон, Чехословаччина, Румунія.

Нові національні держави пов’язували свою безпеку та територіальну цілість з реставрацією монархії в більшовицьких країнах і стали базами монархічної контрреволюції: Королівство Фінляндія, Українська Держава,

Всевелике Військо Донське, Королівство Румунія, Естонська Республіка. Тобто, незалежно від форми правління власної держави, вони пропонували експорт-монархізм як запоруку власної незалежності, оскільки новий монарх оцінив би таку послугу. Тобто монархізм в державах Центральної та Східної Європи можна класифікувати за двома видами: національний монархізм (Угорщина) та експорт-монархізм (Україна, Дон, Естонія). Фінляндія і Румунія поєднували в собі ознаки обох видів.

Проте відновити монархію вдалося тільки румунам в Угорщині. Російський більшовизм переміг завдяки непоступливості російських білих (адмірала О. Колчака та генерала А. Денікіна) в національному питанні, тобто вони відстоювали гасло єдиної, неподільної Росії та не визнавали незалежність не тільки Естонії та України, але навіть Фінляндії та Польщі, яких вже було визнано Лігою Націй.

Поразка монархічної контрреволюції в Росії також пов'язано з перемогою Союзників над Німеччиною. Завдяки тиску з боку Великої Британії, Франції та США впали монархії в Східній Європі (Королівства Литви та Фінляндії), а деякі держави взагалі позбулися незалежності (Українська Держава та Всевелике Військо Донське), Королівство Угорщина залишилося без короля.

Фактично, російські білі та Союзники не дали можливості ліквідувати більшовизм за допомогою нових держав (Фінляндії, Естонії, Польщі). В результаті вже у 1919 році Україна і Дон втратили свою державність, а замість ліквідації більшовизму було створено «Санітарний кордон» від Льодовитого океану до Чорного моря.

Олександр Сич

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри
історії Нового та Новітнього часу,*

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Проблема цивілізаційного вибору в країнах Центрально-Східної Європи після Першої світової війни

Створення національних держав у Центрально-Східній Європі після закінчення Першої світової війни мало величезне значення для народів цього регіону. Однак, незважаючи на всю важливість здобуття незалежності й державного суверенітету, на порядку денному їх суспільного буття в той час постало ще одне, по суті, доленосне питання. Народи, які отримали право на національну державність після світової війни, водночас повинні були вирішувати ще одне, не менш важливе завдання, а саме: вибрати форму цієї державності, її суспільно-політичний устрій, а також модель економічного

розвитку. Від цього значною мірою залежав напрям їх подальшого історичного розвитку та місце в цивілізаційному контексті ХХ ст.

На момент початку «Великої війни» на європейському континенті існували дві цивілізаційні моделі: західноєвропейська (ліберально-демократична), яку представляли Велика Британія і Франція (а також заокеанська держава, США, які виступили на боці Антанти), та центральноєвропейська (військово-авторитарна або консервативно-монархічна), представлена Німеччиною, Австро-Угорщиною та Росією. До кінця Першої світової війни з'явилася ще одна, абсолютно нова цивілізаційна перспектива, запропонована Радянською Росією.

Як відомо, новоутворені держави Центрально-Східної Європи зробили вибір на користь західної цивілізаційної моделі державно-політичного та соціально-економічного розвитку. Видається актуальною науковою проблемою спроба ретроспективного аналізу цього вибору.

Антон Твердовський

аспірант, Запорізький національний університет

Типологія державних утворень як інструментарій вивчення революційних і державотворчих процесів у Центрально-Східній Європі 1917 – 1923 рр.

Доповідь презентує авторську концепцію типології державних утворень на українських землях, крізь призму якої пропонується погляд на революційний період в Україні. Українська революція розглядається у контексті взаємодії і конфронтації українських, кримськотатарських, російських та європейських проектів державності. Визначаються домінантні чинники на локальному та глобальному (геополітичному) рівнях, які призвели до «поразки» одних сценаріїв та «перемоги» інших.

Проводиться компаративістика й аналіз зумовленості еволюції та змін основних політичних проектів і типів державних утворень тогочасної доби, встановлюється їхня діалектична взаємозалежність. Прослідковується тенденція, що початковим етапам революцій переважно відповідають слабкі, політично незрілі, ліберально-демократичні моделі влади, що, в свою чергу, дозволяє набрати силу охлократичним інституціям і формам організації суспільства. Перший і другий способи організації управління стають все більше неефективними у перебігу революцій. Їх змінюють різні диктаторсько-авторитарні моделі керування державами (консервативні чи модерністські). Однак у підсумку на авансцену революції виходять реакційні рухи (по відношенню до демократичної моделі розвитку): праві чи ліві.

Застосування даного концепту дозволяє провести паралелі, визначити тенденції та зробити узагальнення щодо українського державотворення революційного періоду у найширшому історичному контексті: Українська національна революція була однією з багатьох національних революцій недержавних і державних народів центрально-східноєвропейського регіону. В свою чергу, національні революції проходили біч-обіч у взаємозв'язку з іншими революціями: суспільно-політичною, соціально-економічною (селянською й урбаністичною). Й всі ці революції є складниками «геополітичної революції».

КРУГЛИЙ СТІЛ

«УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ 1918-1921 РР.: УРОКИ ІСТОРІЇ ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ»

28 вересня, п'ятниця, 14. 00 – 18. 00

Аудиторія П-49 Північного корпусу університету (пл. Свободи, 4)

Керівники: Євген Сінкевич, д. іст. н., проф.,
Мирослав Шуміло, д. іст. н., проф.

Сергій Троян

*доктор історичних наук, професор,
Київський авіаційний університет*

Алла Киридон

*доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України, директор,
Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»*

Українські та польські державницькі проекти після Першої світової війни: проблеми реалізації у світлі концепції Яна Станіслава Лося

Українсько-польські відносини налічують як чимало прикладів успішної двосторонньої співпраці, так і містять суперечливі й навіть трагічні сторінки взаємодії, зокрема в часових рамках «короткого ХХ ст.» – 1914–1991 рр. Одна із них – зіткнення українського та польського проектів державотворення на західноукраїнських теренах після завершення Першої світової війни.

Мета доповіді полягає в комплексному висвітленні особливостей реалізації українського та польського державницьких проектів 1918–1923 рр. через призму аналізу творчої спадщини графа Яна Станіслава Лося (1890–1974). Постать графа Я. С. Лося і його українофільська концепція та діяльність по стабілізації міжнародних взаємин у Східній Галичині може слугувати хорошим прикладом польського державника і громадського діяча, який виступав прихильником і речником українсько-польського порозуміння.

Степан Віднянський

*доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу міжнародних відносин і зовнішньої політики України,
Інститут історії України НАН України (м. Київ)*

Варшавський договір 1920 року в оцінці сучасної української історіографії

У доповіді в дискусійному ракурсі аналізується багатий доробок сучасної української історичної науки щодо висвітлення складних питань українсько-польських відносин часів Української революції 1917–1921 років, зокрема новітня вітчизняна історіографія Варшавського договору 1920 р. між Українською Народною Республікою та Річчю Посполитою. Наголошується, що ця подія була і залишається предметом найсуперечливіших оцінок в історичній науці. Разом з тим, на цьому важливому напрямі досліджень українських істориків виразно спостерігається тенденція переосмислити значення цієї історичної події, дати всебічну й науково більш достовірну оцінку українсько-польським стосункам 1920 р., зокрема військово-політичному союзу УНР і Польщі проти спільного ворога – більшовицької Росії.

Mirosław Szumiło

Doktor habilitowany, adiunkt ze stopniem naukowym Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, główny specjalista w Biurze Badań Historycznych Instytutu Pamięci Narodowej

Czy były szanse na zwycięstwo sojuszu polsko-ukraińskiego w 1920 roku?

Podpisana w nocy z 21 na 22 kwietnia 1920 r. w Warszawie umowa polityczna pomiędzy Polską i Ukraińską Republiką Ludową była dla państwa ukraińskiego ostatnią szansą na przetrwanie. Dla przywódcy państwa Polskiego, Józefa Piłsudskiego, otwierała natomiast możliwość realizacji strategicznego celu: maksymalnego osłabienia Rosji i „przebudowy Wschodu Europy”.

Podjęta 25 kwietnia 1920 r. „wyprawa kijowska”, po początkowych sukcesach, zakończyła się jednak porażką sił sprzymierzonych. Druga szansa odbudowy państwa ukraińskiego pojawiła się jesienią 1920 r., gdy w pogoni za rozbitą Armią Czerwoną wojska polskie i ukraińskie dotarły na odległość 150 km od Kijowa. Dalszą ofensywę na wschód przerwał rozejm zawarty z bolszewikami w Rydze.

Tematem referatu jest próba odpowiedzi na pytanie: Czy były realne szanse na zwycięstwo sojuszu polsko-ukraińskiego w 1920 roku i budowę niepodległej Ukraińskiej Republiki Ludowej? W tym celu należy rozpatrzyć różne czynniki natury militarnej (popelnione błędy w dowodzeniu, możliwości mobilizacyjne) oraz politycznej (postawy społeczeństwa ukraińskiego, stosunek państw Ententy i „Białych” Rosjan do URL).

Доля «петлюрівців» на теренах Другої Речі Посполитої за джерелами історіографії

Завершення Першої світової війни дало шанс поневоленим імперіями народам Центрально-Східної Європи здобути незалежність. Якщо на підросійських теренах українці та поляки спільно виступали проти імперських сил, то в Галичині та Волині вони конкурували між собою. Проголошення відновлення польської державності, Західноукраїнська Народна Республіка, Українська Народна Республіка – все закрутилося в колотороті швидкоплинних подій.

Всім проголошеним республікам довелося зіштовхнутися з низкою внутрішніх проблем і вести боротьбу за утвердження власних кордонів. На початку 1919 р. УНР, крім тривалої боротьби з більшовиками і білими формуваннями, увійшла також у конфлікт з польською армією. С. Петлюра прагнув знайти порозуміння з Польщею, тому ще 31 грудня 1918 р. відрядив до Варшави делегацію, завданням якої було отримати підтримку польського уряду. У результаті непростих переговорів 24 травня 1919 р. вдалося підписати таємну військово-політичну угоду. Її основний зміст зводився до визнання Польщею незалежності української держави і надання їй військової допомоги в обмін на визнання польських територіальних претензій на Східну Галичину і західну частину Волині. Ця домовленість дозволила С. Петлюрі розпочати головний збройний наступ проти більшовиків, хоча реалізація угоди і нашттовхнулася на серйозний спротив як з польського, так і з українського боку, не говорячи вже про обурення, яке вона викликала серед українських галицьких політиків. У науково-популярній літературі та історіографії військові формування, що були сформовані під проводом Головного Отамана Симона Петлюри, прийнято окреслювати як «петлюрівців».

Якщо поляки у підсумку сповна скористалися ситуацією і змогли відродити втрачену понад вік державність, то українські збройні формування й патріотично налаштованих борців за незалежність очікувала інша доля. Восени 1920 р. після запеклої боротьби, маючи перед собою трикратну кількісну перевагу противника, українці відступили за Збруч. Перетнувши польський кордон, «петлюрівці» були роззброєні та інтерновані. Разом із військом на територію польської держави прибув уряд УНР, а також значна кількість інтелігенції. Українських вояків було розміщено в шести таборах: Александрув-Куявський, Пйотркув-Трибунальський, Пікулице біля Перемишля, Ланцут,

Вадовіце і Каліш. Загалом на польській території опинилися разом із родинами 17 464 вояків, цивільних урядовців та українських науковців.

Проблематикою, пов'язаною з армією УНР на польських теренах, займаються українські дослідники Ю. Білай, О. Божко, М. Вегеш, С. Віднянський, Б. Гудь, В. Іващук, І. Срібняк, М. Ковальчук, І. Кудрицька, А. Купцов, М. Литвин, М. Павленко, Т. Плазова, І. Сирник, В. Сідак, Н. Сидоренко, Л. Скорич, М. Стопчак, В. Трощинський, Я. Файзулін, В. Футала та інші. Їх творчий доробок стане об'єктом нашого історіографічного аналізу.

Володимир Шевченко

аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Польський слід у справі Харківського повстанського комітету (1921-1922 рр.)

У 1921 р., в зв'язку зі значною активністю повстанських антибільшовицьких груп на території УСРР у Києві було створено Центральний повстанський комітет як керівний орган повстанського руху. Він мав координуватися закордонними структурами УНР і мав стати перехідною владою у разі успішності визвольної акції. У Харкові було створено територіальний підрозділ цієї структури (за термінологією ДПУ – Харківський повстанком). Діяльність її була частково координованою із центром, але, в основному, автономною і охоплювала територію міста Харкова й навколишніх повітів. Діяльність Харківського повстанкому майже не висвітлена в історіографії. Кримінальна справа та спогади учасників чітко вказують на наявність впливу Польської військової організації та координацію дій польського і українського елементу у діяльності повстанкому. Маловідому сторінку визвольної боротьби українців та інтерес польських розвідувальних служб у цій справі планую висвітлити у доповіді та подальшій публікації.

Марина Чиркова

методист, Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського

Особливості репатріації польських підданих з УСРР у 1921-1923 рр. (на прикладі Полтавщини)

Підписання 24 лютого 1921 р. у Ризі Угоди про репатріацію, укладену поміж Росією та Україною, з однієї сторони, та Польщею – з другої, здавалося б гарантувало організацію безкоштовного повернення на батьківщину всіх заручників, цивільних полонених, інтернованих, військовополонених, біженців та емігрантів, визнаних Радянською владою польськими підданими, але механізм реалізації цього права виявився недосконалим і постійно

ускладнювався. Відповідно до підписаного у Ризі 18 березня 1921 р. мирного договору між Росією та Україною, з однієї сторони, та Польщею – з другої, ратифікованого ВУЦВК 17 квітня 1921 р., протягом річного терміну з дня ратифікації можна було подати заяву про оптацію польського громадянства.

Проаналізувавши законодавчо-нормативні акти, опубліковані у випусках «Собрания Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины» за 1919 – 1921 роки, та документи радянських органів державного управління, які займалися організацією репатріації польських підданих – наприклад, стіл іноземних підданих (іноземне відділення, евакуаційний стіл) адміністративного підвідділу губернського відділу керування губвиконкому – можна помітити певні тенденції. Процес репатріації ускладнювався постійними змінами законодавства про підстави визнання/прийняття іноземного громадянства та умови виїзду іноземців з УСРР, численними реорганізаціями адміністративно-управлінської структури, непрофесіоналізмом радянських службовців, загальною нестабільністю соціально-економічної ситуації, суперечками з польською стороною. Розвиток радянської бюрократії спричиняв розширення кола установ, з яких польським оптантам треба було отримати різноманітні довідки для оформлення репатріації до Польщі. Незважаючи на продовження термінів репатріації до 31 грудня 1923 р. не всі бажаючі змогли виїхати до Польщі через хаотичність нормативної бази міграційної політики УСРР, складність процедури отримання дозволу на виїзд, суперечності у роботі Всеросійсько-Українсько-Польської Змішаної Комісії, недосконалість взаємодії державних органів між собою та з репатріантами. Як наслідок, члени багатьох родин опинилися по різні боки кордону, а частина оптантів польського громадянства взагалі намагалася повернути українське.

Ольга Рябченко

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди*

**«Бойкот» польських вищих навчальних закладів молоддю з України:
причини та наслідки (1920-1925 рр.)**

На початку 1920 р. розпочалася масова еміграція українських студентів до Польщі. Відповідно до умов Варшавської декларації з урядом УНР, Варшава надавала допомогу академічній молоді Наддніпрянщини. Водночас в Галичині запроваджувалася і посилювалася політика полонізації. Окрім ліквідації українських навчальних закладів, влада не допускала молодь, яка служила в Українській Галицькій Армії (УГА), вступати чи продовжувати навчання у польських ВНЗ. Цей факт змусив прийняти спеціальне звернення до наддніпрянського студентства, яке в складі армії УНР залишило Україну і було

зосереджене в польських таборах. У ньому пропонувалося бути солідарними з галичанами, підтримати західноукраїнську інтелігенцію в її боротьбі з окупантами, зокрема бойкот польських шкіл. У доповіді розглядаються питання тактики українського студентства за кордоном, аналізуються програми солідарності з галицькими студентами та види покарань за їх порушення. Зазначається, що незважаючи на те, що тактика бойкоту польських ВНЗ була підтримана Варшавською Громадою і Центральним союзом українського студентства, вступ української молоді до польських шкіл був дозволений 1925 р., оскільки тримання бойкоту призводило до зайвих ускладнень і не сприяло об'єднанню української громадськості.